

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 130 2009

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2010 och för recensioner 1 september 2010.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck, i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-27-8

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2010

tarlitteratur och modernism under mellankrigstiden. I andra fall – exempelvis när det gäller betydelsen av Johnsons och Värnlunds hemhörighet i den arbetarlitterära traditionen och förståelsen av förhållandet mellan deras romaner och mer övergripande sociala processer – skulle emellertid en fördjupad teoretisering och en utförligare dialog med tidigare forskning ha kunnat fördjupa analyserna ytterligare.

Magnus Nilsson

Anna-Karin Carlstoft Bramell, *Vilhelm Moberg tar ställning. En studie av hans journalistik och tidsaktuella diktning*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2007.

För Vilhelm Moberg var journalistiken från början ett levebröd, men något som han aldrig kunde släppa. ”En gång journalist, alltid journalist”, som Moberg skrev i memoarboken *Berättelser ur min levnad*. Journalistiken hade alltid en central roll i hans skrivande, fast den av många sågs som en bisyssla. Men det var den inte, journalistiken har kommit i skymundan för epiken, hävdar litteraturvetaren Anna-Karin Carlstoft Bramell, som 2007 disputerade i Lund på avhandlingen *Vilhelm Moberg tar ställning*.

Carlstoft Bramell driver tesen att Mobergs skönlitterära och journalistiska texter är varandras förutsättningar. Oavsett genre återkommer samma teman och frågeställningar i olika skepnad och med många förbindelseänkar verken emellan. Hon har gått igenom Mobergs journalistiska författarskap från tidigt 1920-tal till författarens död 1973. Där till har hon valt ut sex stridskrifter och fyra romaner (*Rid i natt*, *Det gamla riket*, *Domaren* och *Sago-prinsen*) för att komplettera det journalistiska materialet. Tonvikten ligger på perioden 1939–1962, då Moberg var mest engagerad i samhällsfrågorna – som journalist, opinionsbildare och polemiker.

I den kronologiskt upplagda avhandlingen får man följa Mobergs utveckling från radskrivande lokalredaktör till nationellt etablerad författare och till en samhällsdebattör som gjorde sin röst hörd i alla kanaler som stod honom till buds. Mobergs genombrott som författare kom 1927, då han efter sin första succé med lustspelet *Kassabrist* kunde börja leva på sitt författarskap. Carlstoft Bramell pekar på några viktiga erfarenheter som Moberg fick med sig från de tidiga journaliståren, till exempel rättegångsreferaten som gav goda möjlig-

heter att studera den mänskliga naturen liksom en konflikt med en tidningsägare som lyfte ut en notis om en rattfyllerist, som råkade vara släkt med ägaren. Den episoden återkom i Mobergs första samhällskritiska roman, *A P Rosell, bankdirektör*. Under dessa första år, från 1923, började också Moberg skriva noveller och politiska kolumner i *Social-Demokraten* unde signaturen Dackeson. I en annan tidning, familjetidningen *Smälänningen*, medverkade han varje vecka i tio års tid med personligt färgade samtidskrönikor under en annan signatur, Kniva-Heren. Carlstoft Bramell har särskilt studerat detta rika, men delvis bortglömda material för att följa opinionsbildaren bakåt i tiden.

Åren före och under världskriget övergav Moberg signaturerna och började skriva under eget namn. Hans mest kända verk från denna tid är romanen *Rid i natt*, som också filmades. Under denna period lämnade Moberg ungdomsårens socialistiska hemhörighet och blev en skarp kritiker av den socialdemokratiskt ledda samlingsregeringen. Särskilt aktiv blev han i Finlandsfrågan, där han pläderade för militärt stöd. Hans engagemang i Finlandsfrågan kom att betyda mycket för hans utveckling som samhällskritiker.

I en sammanfattning av Mobergs verksamhet under krigsåren menar författaren att Moberg framför allt var patriot. Hans texter tar sin avstamp i frågan om hur den svenska friheten ska bevaras. Den är hotad, men vilken makt som hotar den är i sammanhanget mindre viktigt. Sverige är ett fritt land sedan urminnes tider och att värna friheten och oberoendet är att värna hedern. Moberg ger sig själv rollen som folktribun och skapar sin egen retorik genom att ständigt framstå som kompromisslös. På så vis gjorde han sig samtidigt omöjlig i de regeringstrognas kretsar.

Bokens mest omfattande del handlar om den kampanj i rättsfrågor som Moberg bedrev på 1950-talet i tidningsartiklar (främst i tidningen *Arbetaren*), i föredrag och i dikters form. Moberg blev själv en av de viktigaste aktörerna i denna ”rättsrötedebatt”. Den handlade om tre-fyra affärer, som i och för sig var åtskilda, men genom att de pågick samtidigt och handlade om anklagelser från myndigheters och ämbetsmäns sida kom de att kopplas samman. Huvudpersonerna var pastor Karl Erik Kejne som kritiserat polisen för att inte ingripa mot kretsar som utnyttjade ungdomar på glid, direktören Knut Haijby som pressat hovet på pengar för att inte yppa en påstått homosexuell förbindelse med kung Gustav V och rådman Folke Lundqvist

som häktats för en rad trolöshets- och bedrägeribrott.

Moberg lade ner mycket kraft på dessa affärer, men – menar Carlstof Bramell – ibland lät han sig ryckas med av fantastiska historier och rykten; han framstår som alltför okritisk i sitt förhållningsätt till både Kejne och Haijby. Hon poängterar att Moberg går ut ur journalistens traditionella, objektiva roll när han presenterar sina efterforskningar. Han vill aktivt förmå publiken att ta ställning och därtill agera.

I Mobergs ögon bar dock inte bara myndigheterna ansvaret för att situationen blev så infekterad i dessa rättsrötefall. Han anklagade också pressen för att man vände för komplicerade och politiskt känsliga skeenden. Moberg ansåg att de svenska journalisterna var feqa i jämförelse med till exempel de amerikanska.

Mobergs ställning som opinionsbildare är allra starkast under dessa år. Moberg betraktades då som en inofficiell JO och fick tusentals brev från människor som kände sig kränkta av myndigheterna. Samtidigt fick han mothugg, framför allt i socialdemokratiska *Morgon-Tidningen*, där han betecknades som en pösig ballong och där hans politiska kritik raljerades bort av tidningens kåsör. Bilden av Moberg som rättshaverist tonades också fram av hans motståndare.

På flera ställen i avhandlingen framgår att Moberg var mycket känslig för kritik – och omedelbart försökte bemöta den. Carlstof Bramell gör en viktig iakttagelse när hon visar att Moberg egentligen hade svårt att hitta någon riktig, väl definierad, motståndare under 1950- och 60-talen, det vill säga någon som kände sig särskilt träffad av hans kritik. Dock fick landets statsminister jämte andra statsråd anledning till att förhålla sig till hans journalistiska grävande i samtida frågor, inte vid enstaka tillfällen utan under en längre period.

Expressen gav Moberg 1959 en möjlighet att blicka framåt och upprätta en önskelista inför det kommande decenniet. Han listar tio företeelser, varav ingen handlar om litteratur eller kulturliv. Istället är det avskaffandet av monarkin, första kammaren, statskyrkan, byråkratsamhället och sekretesslagen. Så vill han ha ett folkomröstningsinstitut efter schweisisk modell, likhet inför lagen, en appelationsdomstol för oskyldigt dömda, en utredning för att undersöka brottsligheten bland ämbetsmän och en lag som förhindrar att friska människor förklaras sinnessjuka. Han summerar därmed huvudpunkterna i sin egen samhällskritiska

gärning under decenniet, den fungerar också i avhandlingen som en god sammanfattning av Mobergs mest stridbara period.

I det avslutande kapitlet gör Carlstof Bramell en värdering av Mobergs insats som journalist och opinionsbildare och sätter även in honom i ett retoriskt mönster. Vilhelm Moberg var inte skolad i den klassiska retoriken, men han tillägnade sig en klassisk retorik som dels hade sitt ursprung i folkrorelserna och hos folkliga talare, dels fanns på tidsningsredaktionerna, menar Carlstof Bramell i den summerande retoriska analysen och ger några exempel från de första krigsåren. Då försökte Moberg åberopa positiva föreställningar om det svenska folket, utifrån en historieskrivning präglad av *pathos*-fyllda bilder av allmogens frihetskamp. När eftergiftspolitikens diskuterades gick han över till att arbeta utifrån *logos*-appeller. Mängden av sakuppgifter han ville ta upp i sina verk var överhuvudtaget mycket stor. Det *ethos* som byggs upp i hans texter var en väsentlig del av hans retoriska strategi. Han försökte inta en position som inofficiell folktribun, självutnämnd och ständigt i polemik med överheten.

Carlstof Bramell finner att Moberg alltid var upptagen med att formulera sin ståndpunkt. Den gemensamma nämnaren för hans texter är det explicita ställningstagandet. Han hade ingen hierarkisk syn på de generer han gav sig i kast med. Journalistiken är alltså inte sekundär i Mobergs skrivande utan uttryck för en inställning till omvärlden som genomsyrade hans livsverk. De journalistiska och skönlitterära inläggen i den samtida debatten var i hög grad beroende av varann. Genom pressen fick Moberg tillgång till snabba och breda kanaler för direkt samhällsdebatt. Han kunde genom tidningarna skriva sig fram till en position som viktig deltagare i ett ständigt pågående samtal. Det blev avgörande för Mobergs författarskap, menar Carlstof Bramell. Hon anser sig därmed ha fått sin tes bekräftad, att Mobergs texter oavsett genre är ett continuum, där samma teman och frågeställningar återkommer i olika skepnad och med många förbindelseänkar verken emellan.

I vad mån ska man då betrakta Moberg som journalist? Det är en fråga som hänger med vid läsningen av avhandlingens alla 682 sidor. Svaret beror förstås på vad man menar med journalist. Samtidigt som Mobergs utvandrarserie vid milennieskiftet valdes till seklets bästa skönlitterära bok utsågs Moberg i en omröstning bland Publicistklubbens medlemmar till århundradets journalist

– närmast följd av Torgny Segerstedt, Barbro Alving (Bang), Jan-Olof Olsson (Jolo) och Jan Guillou. Det var ett mer överraskande resultat. En tolkning av detta är att den typ av journalistik som Moberg bedrev – grävandet, granskandet och det subjektiva ställningstagandet – sammanfaller med det ideal som dagens journalister har. Moberg var helt enkelt före sin tid eller låg rätt i tiden för de journalister som internet-röstade vid millennieskiftet. Carlstoft Bramell tar påpassligt fram dessa omröstningar i avhandlingens anslag, fast hon inte relaterar resultatet till senare tiders journalistikforskning, vilket hon mycket väl kunde ha gjort. Det är dock en marginell anmärkning mot en väl genomförd avhandling.

Avhandlingens stora värde är att Mobergs journalistiska och opinionsbildande verksamhet för första gången ses i ett sammanhang, ompänner hela hans aktiva tid och dessutom sammanvävs med det övriga författarskapet. Anna Karin Carlstoft Bramell har lyckats hantera det omfattande material hon gett sig i kast med och åstadkommit en intressant och välskriven doktorsavhandling som även många utanför akademien kan ha glädje av.

Lars-Åke Engblom

Elina Druker, *Modernismens bilder. Den moderna bilderboken i Norden* (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet, nr 103). Makadam. Stockholm 2008.

Billedboken för barn var i 1940'erne och 1950'erne et medie, hvori nordiske forfattere, billedkunstnere og illustratører kunne eksperimentere med visuelle udtryksformer, sprogets grænser, samspillet mellem tekst og billede og gængse opfattelser af barnet. Dette er i ultrakort form den tese, Elina Drukers ph.d.-afhandling *Modernismens bilder. Den moderna bilderboken i Norden* på meget fin vis underbygger.

Det er fundamentalt for afhandlingen, at Elina Druker i udgangspunktet definerer billedbogen som et medie, og at hun placerer undersøgelsen af dette medie inden for intermedialitetsforskningen. Forskningen i billedbøger for børn er yderst begrænset i de nordiske lande, hvilket kan undre i betragtning af den meget store mængde billedbøger, der udgives hvert år. Årsagen skal muligvis søges netop i billedbogens tværmediale karakter: Et traditionelt tekstbegreb, der fokuserer på den

skrevne tekst og kanoniserede forfattere, udelukker mediet fra litteraturvidenskaben og en traditionel kunstdefinition, hvor det visuelle udtryk forventes at være et autonomt udtryk, udelukker billedbogen fra at blive behandlet i en kunstvidenskabelig sammenhæng.

I nordisk sammenhæng er Sverige dog foregangsland inden for billedbogsforskningen. Boel Westin og Kristin Hallberg har publiceret om billedbogen og dens historie og Maria Nikolajeva har udviklet en analysemodel på narratologisk grundlag, som beskrives bl.a. i *Bilderbokens pusselbitar* (2000). Elina Druker opfatter Ulla Rhedins ph.d.-afhandling *Bilderboken. På väg mot en teori* (1992) som en forløber for hendes eget intermediale studie, bl.a. i kraft af Rhedins henvisninger til billedbogens forbindelse til drama og film, og hun giver eksplicit udtryk for, at hun ønsker at kombinere, det hun kalder to tendenser i aktuel billedbogsforskning: Den der fokuserer på næranalyser af billedbogen som fortælling, og den der fokuserer på det visuelle formsprog. Elina Drukers analyser af konkrete tekster viser, hvor frugtbar en sådan tilgang kan være.

Skønt der, som nævnt, har været tidligere ansatser til at rette et intermedialt blik mod billedbogen, bygger forfatterens tilgang på nyere forskning inden for dette forskningsfelt, bl.a. Werner Wolf og Claus Clüver. Eftersom ingen tidligere har bragt disse forskeres arbejde i relation til billedbogen, kan det ærgre, at Elina Druker er så relativt kortfattet i sin indledende teoretiske diskussion. Hun foretrækker i det hele taget i en række sammenhænge at redegøre ganske kort for teoretiske positioner, hvilket utvivlsomt er en fordel for utålmodige læsere, men mindre frugtbart for den nysgerrige og interesserede. Det havde været en fordel for billedbogsforskningen, hvis Elina Druker i højere grad havde udfoldet teoretisk, hvad en intermedial tilgang indebærer. I stedet kombinerer hun ganske kortfattet definitioner på intermediale tekster og det tekstbegreb, som bl.a. Kristin Hallberg har udviklet i forhold til billedbøger, dvs. at betragte billedbogen som en "ikonotekst", en tekst der består af et samspil mellem tekst og billeder. Til denne tilgang føjer Elina Drukers analyser i høj grad opfattelsen af billedbogen som et objekt, der rækker ud mod en forskellig andre medier.

Når man som læser savner mere udfoldede teoretiske diskussioner, skal det ses i lyset af, at afhandlingens solide fundament er seks meget grundige analytiske kapitler. I fokus er med andre ord groft